

<p>فریاد حافظ اینهمه آرزو هرزه نیست</p>	<p>هم قصه غریب حدیث عجیب هست</p>
<p>هرزه بیوده معنی بیت واضح است حاجت تقریر ندارد و غزل</p>	
<p>رواق منظر چشم من آشیانه است</p>	<p>اگر منما و فرود آ که خانه خانه است</p>
<p>این غزل در جدائی مرشد فرموده رواق منظر چشم مردک دیده کذا فی اصطلاح الشعراء معنی آنست که اے محبوب من مردک دیده من جاسے نزول است یعنی برائے تو مردک دیده را مہیا کر وہ ام پس کرے منما درین خانه فرود آئی کہ اینخانه محض خانه است و گرا گنجایش نہ و چون بیشتر کار معشوقان استغنا است گوید قولہ</p>	
<p>بزلف و خال خط از عاشقان بوی دل</p>	<p>لطیفہا می عجب پروام و روان است</p>
<p>زلف جذب عشق خال نقطہ ذات کنایہ از وحدت خط کنایت از صفات و نیز زلف و خال خط کنایت از جذبات عشق و نیز مشاہدات کہ سے خال و خط و باز و غمرہ چین پیشانی او یہ اینہم نشئ تجلیہا است بر دل نقش بندہ معنی آنست کہ اے محبوب من اول سلسلہ محبت خود ما را گرفتار کردی و بجز بہ عشق تا راج دل مانودی و باز الحال بے نیازی را کار میفرمائی و بیچ مبداء اے مانے پر دازی اینچنین لطیفہا سے عجب کہ اول بخود فریفتن و باز استغنا را کار فرمودن خاصہ است چون توجہ دل عاشق مدام بجناب معشوق است گوید قولہ</p>	
<p>دلت بوصول گل ای بلبل سحر خوش باد</p>	<p>کہ در چین ہمہ گلہبانگ عاشقانہ است</p>
<p>بلبل سحر کنایہ از شدت دل تو بوصول کہ محبوب حقیقی است خوش باد کہ ہموارہ بار شاہ طالبانے دور دنیا خالق و معارف ترانہ است چرا کہ در چین مجلس مسترشدان ہمہ گلہبانگ عاشقانہ است اے منتظر قدم فیض لزوم تواند و بدعا گوئی تو چون علاج درد عاشق کہ مسترشد است بغیر توجہ و لطف معشوق کہ مرشد است نتواند شد بنا بران گوید قولہ</p>	
<p>علاج ضعف دل مایب حوالت کن</p>	<p>کہ این مفرح یا قوت و خزانہ است</p>
<p>لب مراد لطف سے لب کہ شیرین جو سے شد لطف خداست بہ مفرح دوائی آمینتہ معدنیات بچتہ دفع خفقان و سوزاک و ہند و مقوی و فرحت و ہندہ و اینجا اشارت بلب معنی آنست کہ علاج ضعف دل و علل و امراض قلب مرکہ توجہ و لطف است حوالہ نما چرا کہ این مفرح یا قوت یعنی فضل و لطف کہ</p>	

که شقایب یاران عشق است در خزانہ نشت پس در بارہ ماکن تا بکام دل رسم اگر چه قوله	
بن مقصدم از دولت ملازمتت	ولے خلاصہ جان خاک آستانہ نشت
معنی آنتست کہ اگر چه باعتبار جسم گرفتار بعد مم لیکن خلاصہ جان کہ دل و روح است مدام متعلق بانجناب است و چون عاشق کامل آنتست کہ بیسج وجه و بیسج چیز ملتفت نگردد بنا بران گوید قوله	
من آن نیم کہ دہم نقد دل بہر شوخی	در خزانہ بہر تو نشانہ نشت
معنی آنتست کہ اسے محبوب من من آن نیم کہ ملتفت بہر سادہ روئی گروم و در دل من تا حال ہنچان ستر بہر و نشان نشت و محبت غیر درو راہ نیافتہ و چون در عالم ہر چہ بہت مطیع امر معشوقست بنا بران گوید قوله	
تو خود چہ لعلتی لے شہسوار شیرین کار	کہ تو سنے چو فلک رام تازیانہ نشت
رام تازیانہ یعنی مطیع امر منست بیت اظہر من الشمس است و چون کار معشوق مدام عشوہ دہی و فریب بخشی است بنا بران گوید قوله	
چہ جاسے من کہ بلغز و سپہر شعبہ باز	ازین حیل کہ در انبانہ بہانہ نشت
معنی آنتست کہ ازین عشوہ ما و فریبہا کہ در ذات تو مضمرست اگر من مسکین فریب خورم جاسے عجب نیست چہ جاسے من بلکہ سپہر شعبہ باز کہ فریب دہندہ عالم است بدست عشوہ و فریبہای تو گرفت راست و چون کلام حافظ سوزون بہ شملہ فصاحت و بلاغت است و آن موجب فرحت دل نمکینست بنا بران گوید قوله	
سرود مجلست کنون فلک بر قص آرد	کہ شعر حافظ شیرین سخن ترانہ نشت
خطاب معشوق است فلک مفعول ترانہ معنی بیت اظہر است حاجت تحریر نداد و غزل	
راہیت را عشق کہ ہمیش کنارہ نیست	آنجا جز آن کہ جان بسیارند چارہ نیست
معنی آنتست کہ خواصان دریاے محبت و طلاحان بحار مودت از حقیقت عشق چنین خبر دادہ اند کہ عشق راہیت لا انتہا کہ کہ انقطاع آن بہیچ نوع صورت پذیر نیست بلکہ درین راہ جز جان سپردن چارہ نیست کہ العشق اولہ حرق و اخیرہ قتل و چون از عشق بہتر و از محبت کارے نیست بنا بران گوید قوله	
ہر دم کہ دل بعشق دہی خوش دے بود	در کار خیر حاجت ہیچ استچارہ نیست
معنی آنتست کہ ہر دم کہ در عشق گذر و خوش دیت کہ دے با عشق بہتر از چہ سالہ عبادت بے عشق	

پس باید که خود را و دنیای عشق اندازی تا گوهر مراد بدست آری و درین کار تاخیر موز و اندیشه منما که کار نیست
نیکو و در کار خیر حاجت بیج استخاره ندارد و باید دانست که عقل شخه ایست در شهرستان بدن که کار او
همه جاسوسی و چاپلوسی نینخواهد که عاشق در کوس معشوق یک قدم بندد و هر دم ترسے دنیسے روسے
مے آرو بنا بران منکر گوید قوله

مارا بمنع عقل مترسان و مے بیار | کان شخه در ولایت ما بیچاره نیست

معنی آنست که اے منکر مارا ازین مترسان که عقل تو مانع خواهد گشت زیرا که شخه که در ولایت ما است
اے عقل که در بدن ماست بیچاره نیست اے سرکش نیست بلکه تابع منست و یا آنکه عقل معاشقند
که بیچاره ایست بلکه عقل معاد و ارم که فواید عشق است و چون عاشق را هر چه پیرسد از مرگ و حیات و رنج
و گنج بدوست نسبت کند چرا که نسبت بخیر نمودن شکرست بنا بران گوید قوله

از چشم خود بپرس که مارا که می کشد | جانان گناه طالع و جرم ستاره نیست

از چشم مراد عجزه از ذکر سبب و اراده سبب معنی آنست که اے محبوب من این عجزه تو که ظهور و خفا
است مارا در معرض هلاکت آورده تهمت گناه بر طالع و ستاره نیست که این بیچاران خود وجود سے
ندارند در وجود محتاج اند عدم و وجود غیر سے از ایشان چون آید و چون مشاهده کمال محبوب غیر از چشم
پاک از تیرگی اغراض نفسانی و علل نه ای جسمانی نتواند شد گوید قوله

اورا بچشم پاک توان دید چون بلال | هر دیده جاے جلوه آن ماه پاره نیست

معنی آنست که عاشق ما دام که بلال از علل صفات بشری نگردد و متصف بصنات قدسیه نشود نظاره محبوب قابل نشود
چنانچه بلال را همان چشم تواند دید که خالی از امراض باشد و چون طریقہ رندی از بس عزیز القدر است گوید قوله

فرصت شمر طریقہ رندی که این نشان | چون راه گنج بر همه کس شکاره نیست

معنی آنست که اے عاشق اگر چه طریقہ رندی که کنایه از عشق و آزادی کونین و عدم ریاست بدست
آمد قیمت دان که این طریقہ مانند راه گنج از نظر مردمان مخفی است که کسے بدن ره نمیرود و چون کار
معشوق بدام استغنا است گوید قوله

انگرفت در تو گریه حافظ بیج روسے | حیران آن دلم که کم از سنگخاره نیست

معنی آنست که اے محبوب من در حیرتیم آیا طبیعت تو بکدام مشده که اینهمه گریه و زاری که در عشق تو

نموده ام ذره درول برجم تو که درمختی کم از سنگ خاره نیست تاثیر نکرده غزل

روزه یکسوشد وعید آمد و دلها برخواست | می زمینخانه بگوش آدمی باید خواست

روزه کنایه از ابتداء حال که ایام زهد و پارسائیت عید آوان مشاهدات می عشق و محبت میخانہ
دل می باید خواست طلب باید کرد قوله

نوبت زهد و نشان ریائی بگذشت | وقت شادی و طرب کی درندان برخواست

زهد و نشان ریائی مرئی رندان کنایت از عاشقان معنی آنست که ایام زهد و پارسائی که جهت
تصفیه بکار بود و بسر آمد و آوان مشاهدات تجلیات از نور آمد و دلها نرم گشت و فواره عشق و محبت از ولیم
جوش زوم شد می باید جست و طالبش می باید شد چرا که ایام زهد و نشان ریائی رفت و وقت شادی
رندان در آمد چون هر کس بوجوب کفرت جزب بمالک نیم فرخون شادان است بنا بران گوید قوله

چه ملامت کند آنکس که چوما باوه خورده | این نه عیبست بر خورده الان وین خطاست

معنی آنست که کسی چوما باوه خورده عشق و رزی اشتغال نماید چه ملامت کند که ادبیز هم پیشه ما
گر دید و یا آنکه بر لب چه ملامت پیش آید که عشق در زیدان نرود و انانیان عیب و خطایست و چون
میخواری که کنایه از عشق بازی است و اختیار طریقه ملائمت عیب چنان نیست که موجب خلل باشد
بنا بران گوید قوله

این عیبست که زان عیب خالی خواهد بود | و ر بود عیب چه شد مردم بے عیب کجاست

معنی آنست که این میخواری که کنایه از عشق بازیست یا میخواری ظاهرست عیب نیست و گناهیست که حق عبد بنده
تعلق داشته باشد و راه عفو شس نباشد و از و خلیه پیدا آید که عفو را نشاید بلکه حق امد است که عفو
دران بیشتر لانه ارحم الراحمین و اکرم الاکرمین پس عیب نباشد و بچس خاطر خود ازین اندیشه نخواست
کما قال الله یا عبادی الذین اسرفوا لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعاً
در بود عیب چه شد وانی که بے عیب خداوند پاک است و بنده بر تقصیر که خلقتش از خاک است چون
ریا بدتر از میخواری است بنا بران گوید قوله

مانمردان ریاسیم و حریفان نفاق | آنکه او محرم سترت بر انحال گوست

معنی آنست که ما مردان ریائی و حریفان نفاق همچو دیگران نیستیم که کوس صلح و ورع بر در زیم

وانکه او محرم سمر است یعنی خدایتعالی برین حال برین سخن گواہ است که دروغ نمیگویم چون عدم ریا لازم عاشق است بنا بران گوید قوله

فرض اینر و بگذاریم و بکس بدنه کنیم | وانچه گویند روانیست بگوئیم رویت

انچه گویند روانیست اشارہ بطریق ملائقہ و جہد در عدم ریا یعنی ما را باید کہ حلال خدا را حلال و الحرام و حرام را حرام و سائر فرض و واجبات بجا آورم و کسی را نرنجائیم و نیز در حصول اخلاص و عدم ریا سعی باشم و جہد کما فی سبیل بجا آورم و اگر گویند کہ در پی عدم ریا نباید شد کہ مشروط لازم نیست جواب دہم کہ عوام را بموجب حسنات الابرار کافیت اما خواص را لازم است کہ بموجب بیات المقرین این طاعت بس نیکند تا کہ عدم ریائی کند و چون در عالم عجب حالے رویدادہ کہ بروی ریا خود نظر نمیکنند بلکہ آنرا از اعمال صالح پندارند و میخواری عاشقانرا از معاصی می شمرند چنانچه جائے دیگر خود گفته سے ریا حلال شمارند و باوہ راجحاً رہے طریقہ دولت زہے مذاہب پیش و چون نے الحقیقت زشت ترین اعمال است کہ چشم از عیوب خود پوشیدن و عیب جوئی و گران کردن بنا بران گوید قوله

چہ شود گر من و تو یکد و قدح نوش کنیم | باوہ از خون زانست از خون شماست

معنی آنست کہ لے معرض و منکر چہ شود اگر من و تو یک قدح باوہ مجازی بخوریم و مرتکب این امر عظیم شویم کہ نزدیک شما بدترین اعمال است تا دے از نصیبت و عیب جوئی خلاص یابیم سے زبا وہ صحت اگر نیست این نہ بس کہ ترا دے زوسو عقل بے خبر دارد و چہر کہ این باوہ نوشی ما بر اعمال شما کہ رو سے ریاست فوقیت دارد چہر کہ باوہ نبود مگر از خون زان کہ انگورست نہ کہ از خون شما کہ نصیبت اخوان حرامست کما قال اللہ اَیُّحِبُّ أَحَدًا أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ پس قوله

باوہ نوشی کہ در رو سے ریائی نبود | بہتر از زہد فروشی کہ در رو سے ریاست

معنی آنست کہ باوہ نوشی خواہ ظاہری خواہ طہریمانیہ کہ عشق با زیست کہ در رو سے ریا را مدخل نباشد بہتر از زہد و صلاح ریائی و چون عاشق را باید کہ بدو چیز ثابت قدم باشد یکے اشتغال بعشق و دوم ترک زاری و ظائق بنا بران گوید قوله

باوہ مینوش و میازار تو کس را حافظ | زانکہ آزدن مردم کی عین خطاست

معنی بیت واضح است -

غزل
 رسید و رفتی کلاهم کلاهم
 تو با من در میان آسمان و زمین
 در میان زمین و آسمان آنگاه
 در میان زمین و آسمان آنگاه
 در میان زمین و آسمان آنگاه
 در میان زمین و آسمان آنگاه
 در میان زمین و آسمان آنگاه
 در میان زمین و آسمان آنگاه

غزل

از گریه مردم چشم نشسته در خونست | بزمین که در طلبت حال مردمان چو نشت

معنی آنست ای محبوب من در فراق رویت از غایت گریه دشکباری مردمان چشم من غرق خون گردیده پس باره یکره نظر نما که در طلب حال مردمان بچه اینجامیده که از شکباری بخوبناری مبدل شده چون در بهران محبوب محب را بجز خون خوردن کار نیست بنابران گوید قوله

بیاد لعل تو در چشم مست میگونیست | ز جام غم می لعلی که میخوردم خونست

لعل کنایه از لب و مراد از آن لطف و فضل است لب که شیرین جوے شد لطف خداست به مراد از چشم مست میگون تجله ذاتی مست باعتبار استعنا میگون باعتبار خونریزی و خونریزی از آنجهت که موجب غم عاشقانست معنی آنست که ای محبوب من در جدائی تو با مید حصول لعل تو که نا تناسبی است چشم مست میگون تو که تجله ذاتی قهار است از جام غم بجز خون خوردن کار نیست یعنی در بحر تو این عمر گرامی خود بخونخواری بسرمی برم چون مشاهد معشوق در حق عاشق دولت است عظمی بنابران گوید قوله

ز مشرق سر کوه آفتاب طلعت تو | اگر طلوع کند طالع همایونست

معنی آنست که ز به سعادت و نیک بختی طالع من اگر آفتاب طلعت تو که کنایت از تجله ذاتیست از مشرق سر کوه قلب خزین ما طلوع نماید و یا از مشاهد خود فرحان و شادان سازد چون کار عاشق بجز از ثنائے محبوب و معاشش سوائے کوے عشق نمیباشد بنابران گوید قوله

حکایت لب شیرین کلام فرهادست | شکیخ طره لیلے مقام مجنونست

معنی آنست که کلام فرهاد که کنایه از عاشق است بجز از بیان لب شیرین که لطف محبوبست نخواهد بود و مقام مجنون که عاشق است بجز از شکیخ طره لیلے که کنایه از جذبہ عشق و محبت است نخواهد بود چون عاشق تمام خواهان است که محبوب بخواری او گوشه گوید قوله

دلیم بچو کہ قدرت بچو سرود بچو لیست	سخن بگو کہ کلامت لطیف و موزونست
<p>معنی آنتست کہ اے محبوب من قدر تو کہ مراد ازان طول ظهور وجود حق است در مظاہر کہ اَلْحَرَّتُو اِلٰی اَرَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ چون دیدن سر و موجب فرحت خاطر غمروگان است و سے بدلداری ماکوش و مونس ماباش لے بوصل خود رسان و اگر این نمیکنی بارے سخن بگو یعنی وحی خفی کہ شامل حال دستا بما ارزانی فرما کہ زندگی بخش دل عاشقان گردیدہ چون رفع درد و غم عاشق بجز مرشد ہدایہ محبوب نہیتوان نمود بنا بران گوید قولہ</p>	
زور بادہ بجان را حتم رسان ساقی	کہ رنج خاطر م از جو رہ دور گردونست
<p>دور بادہ مشاہدات تجلیات و فیض بخشی ساقی محبوب و مرشد معنی آنتست کہ اے محبوب من بجان حزن ماکہ سبب جفاکاری سپہر ہمہ مبتلاے غم و اندوہ ہجران است از ظہورات تجلیات و مشاہدات انوار خود راحتے بخش و نیز اے مرشد من ازین فیض بخشی کہ شامل حال تست نظر سے دربارہ ماکن کہ سبب جفاکاری سپہر ہمہ مبتلاے غم و الم ہجرانم چون ہجران موجب گریہ و زاریست بنا بران گوید قولہ</p>	
ازان زمان کہ ز چنگم برفت یار عزیز	کنار و امن من بچو رود جیون است
<p>یار عزیز تجلی معنی آنتست کہ اے محبوب من ازان روزے کہ تجلی و مشاہدہ تو از مار و ورقاب شدہ از فایت گریہ و شکباری کنار و امن من بمنزلہ رود جیون گردیدہ چون راحت خاطر عاشق ہجران محبوب ممکن نیست بنا بران گوید قولہ</p>	
چگونہ شاد شو و اندرون غمگینم	باختیار کہ از اختیار بیرون است
<p>معنی آنتست کہ اے محبوب من اندرون غمگین من کہ سبب ہجران تو حصول غم نمودہ چگونہ با اختیار یعنی بجلد و فریب شاد توان نمود کہ بحدے عنان اختیارش از دست رفتہ و بے اختیار ساختہ چون کار معشوق دامن استغنا است و عاشق با اینہمہ استغنا از طلب باز نہیتوان ماند گوید قولہ</p>	
ز بجزوی طلب یار میکند حافظ	چو مفلسے کہ طلبگار گنج قارونست
<p>معنی حافظ با اینہمہ استغناے معشوق کہ در طلب او سرگردانست محض از بجزویت کہ کنایہ از فایت شوق است و کمال اشتیاق ماتد مفلسے کہ طلبگار گنج قارون گرد و الا نہ او کجا و ماکہا کہ بالتراب و رب الارباب سے چه نسبت خاک رہا با عالم پاک ۶ منزل</p>	

<p>زلف آشفته و خورده و خندان لب مست نگرش عریضه جو و لبش افسوس کنان سرفراگوش من آورد با آواز حزین</p>	<p>پیرین چاک مغز لخوان و صراحی در دست نیمشب ووشش بالین من آمد نیشست گفت کامی عاشق ویرینه من خوابت</p>
--	---

آشفته پریشان خورده عرقناک پیرین چاک بیباک افسوس کنان سحر کنان معنی آنست که آن محبوب بازلفی پریشان و روسی عرقناک و لب خندان دست دپیرین و دیده و مغز لخوان و صراحی بدست چشم مخمور و کجول و لب سحر ساز بوقت نیمشب که او ان مشاهدات عارفانست ۵ رو بر در دل نشین کان دلبر خردگاہی به وقت سحری آید یا نیمشب باشد ۶ آمده نشسته سر نزدیک گوش من آورده با آواز حزین که آواز معشوقانست فرمود که ای عاشق ویرینه تو که از مدتی دعوی عشق با می نمائی ولات محبت ما میرنی خواب ترا هست یعنی چگونه مر تر خواب روے داده شده ۵ عجباً لِحَبِّ كَيْفَ يَمَامٌ بِمَكْلُ نَوْمٍ عَلَى الْحَبِّ حَرَامٌ و این حالت عارف را گاه در بیداری باشد چون رسول را بمعراج قال ۵ دَايْتُ سَرَاتِي لَيْلَةَ الْمِعْرَاجِ فِي صُورَةِ اَهْرِ شَابٍ مُقَطَّطٍ و گاه در واقع چنانچه در شرح گلشن راز است که اکابر می بینند که حقیقتاً خود ساقی شده بدیشان شراب مینوشانند و گاه بخواب چون کار عاشق مدام طریقت اخلاص و استقبال است بعشق بنا بران گوید قوله

<p>عارف زاکه چنین با دوه شبگیر دهند</p>	<p>کافر عشق بود گر نبود با دوه پرست</p>
---	---

عارف کنایه از عاشق با دوه شبگیر مشاهدات تمثیلی و سحری کافر عشق عاشق که در جلال مستور گردیده ۵ کفر در معنی جلال کبریاست ۶ کاندرا نجا ساک راه قناست ۶ معنی آنست عاشق را که اینچنین مشاهدات مذکوره با دوه دهند او اگر در عشق ساعی نباشد و در عدم ریا نکوشد و از جان و دل بر نخیزد و از زهد و تقوی نگزیند باید دانست که منکر و سائر عشق است ای محروم عشق و چون آن سعادت از لبت گوید قوله

<p>بروای زاهد و پروردگشان خورده گیر</p>	<p>که نذاوند جز این بخش مبار و زانست</p>
---	--

معنی آنست که ای صاحب بر و بکار خود باش و بغیبت در و کشان یعنی عاشقان مباشش که از ازل جز این بخش با دوه پرستی که عشق و زندگی و عدم ریا است با عطا نموده اند و چون از سبکسب بند فعل مقدر بظهور نی پیوند بنا بران گوید قوله

انچه اور بخت به پیمانہ مانوشیدیم | اگر از خمربهشتت و راز باوہمست

پیمانہ اعیان ثابتہ و استعداد خمربهشت عشق حقیقے و زہد و ورع باوہمست عشق مجاز و باوہ ظاہری
معنی آنت کہ انچه قابلیت مراعیان ثابتہ و یا استعدادات مارا و اذ قبول کردیم اگر عشق حقیقے و اگر عشق
مجازی و اگر زہد و ورع است و یا باوہ ظاہری و چون نگاہ داشت توبہ از عاشقان مجالست بنا بران گوید قوله

خندہ جاممی و زلف گره گیر نگار | اے بسا توبہ کہ چون توبہ جاقظ بشکست

خندہ تجلی جاممے روئے محبوب زلف گره گیر جذبہ عشق معنی آنت اے حافظ نہ تنها توبہ
تو رو بشکست آدرودہ بلکہ آن تجلے محبوب و جذبہ او توبہ بسا کس شکستہ و از دایرہ بصمت بیرون
برودہ و رسولے عالم ساختہ نخل

زلفت ہزار دل بیکے تار موہبت | راہ ہزار چارہ گر از چار سوہبت

زلف جذبہ عشق و نیز دنیا بیکے تار موہبت از جذبات و نعمتے از نعمات دنیا چارہ گر عاقل معنی
آنت کہ اے محبوب من تنها من بر شتہ زلف تو کہ جذبات عشق است گرفتارم بجز بہ از جذبات خود ہزار
دل را بخورد کشیدہ و والہ ساختہ و ہزار ان ہزار عاقلان را چنان گرفتار خود کردہ کہ ہیچ نوع رمانی
نہے بنید و راہ بیرون شدن نمی شناسد و نیز آنکہ دنیا ہزار صاحب دل را نعمتے از نعمتہاے خود بہتر
و شیفتہ گردانیدہ و ہمان شیفتگی سدا رہ شدہ و راہ ہزار عاقل بان از ہر چار طرف بستہ و از خود گشتن
نمیدہ یعنی ابتائے عالم را دیدہ از روئے شفقت و تاسف میگوید کہ افسوس ہزار افسوس کہ ہزار عالم
و عاقل و عاقل و فاضل کہ شیفتہ دنیاے دنی گشتہ اند و از مجاز بھتیت پے نمی برند و چون مشاہدہ
معشوق من تجلے والا ستارت و آن موجب از ویاد محبت عاشق است بنا بران گوید قوله

تاہر کسے ہوئے نسیمے دند جان | بکشتو و نافہ را و در آرزوہبت

نافہ تجلی اجمالی کہ اول بر دل سالک نازل مے شود معنی آنت کہ اے محبوب من اول ظہور تجلی
بر دل نا عطا نمودی بعد از ان مخفی ساختہ چنان استغفارا کار فرمودی کہ در آرزوہبت یعنی امید
منقطع شد و این ظہور و خفا محض برائے آنت کہ ہر کسے کہ طالب صادق باشد ہوئے نسیم کہ کنایہ از
ذوق و مشاہدات جان شیرین خوردانڈے او سازند و از سر جان بر جہتہ بطلب آید چنانکہ قاضی حمید الدین
ناگوری در عشقیہ نگار و کہ آسے نمودگی برائے ر بودگی بود و سبگی برائے کشادگی از ان ر بودگی نابودگی

حاصل شد چگونه نابودگی که بودگی رسانید و ازین بستگی خشکی دست داد که شکستگی بار آورد و
شکستگی کلید بستگی است و اینهمه از براس از ویا و محبت است ۵ دیدار مینمائی و پریهنر میکنی ۶ بازار
خوش آتش با تیز میکنی - چون اخای معشوق موجب سرگشتگی عاشق است بنابراین گوید قوله

مشیدا از آن شدم که نگارم چو ماه نو | ابرو نمود و جلوه گری کرد و روست

معنی آنست که باعث اینهمه شیفتگی من آنست که آن محبوب پری پکیر من مانند ماه نو بجلی خود نمود و ظهار
خود کرده باز در در نقاب گردید و درین ظهور و خفا امری بکار برد که ما را از ما بود و اینحال را عاشق درین
نم هر بود الهوس چنانچه قاضی حمید الدین ناگوری گفته است عاشق معشوق را با غمزدگان عشق کرشمه ایست که
اگر شمه از آن بر اهل عالم متجلی گردد و حقا که همه را روان از تن بر آید شک نیست که زلف لیسے رشک نیست که
جز دل مجنون تاب آن ندارد و بر عذاره عذرا خطی است که جز جان و اسق عذرا نکاهد و در لب شیرین نمک
است که سینه فرماخته اوست و در جبرای از حلقه ایست که دل محمود بسته اوست و میان عاشق و
معشوق ماجرای است که خبر بگوشه چشم نتوان دانست و جان و جانان را ماجرایست که خبر بشیوه ابرو نتوان
نمود و چون معشوق را بر عاشق ظهور تجلیات متنوعه میباشند بنابراین گوید قوله

ساقی بچند رنگ می اندر پیاله ریخت | وین نقشها نگر که چه خوش بر کرد و بست

ساقی محبوب حقیقی بکلم و سقمم سر اجماع نشر ابا ظهور اسم کنایت از تجلی که موجب بخود می سالک است
پیاله کنایه از دل وین اشارت تجلیات که و اشارت بدل و وجود سالک معنی آنست که محبوب
من تجلیات متنوعه و انوار متکون بر دل عاشق شهود نمود و این نقشها که تجلیات متنوعات است بگر که
چه خوش بر کرد و دل و با وجود سالک نقش بسته و موجب زیبایی در عنانی او گردیده و تیز مهر
اول برین نوعست که ساقی بچند رنگ می اندر پیاله ریخت ۶ ساقی کنایه از ساقی حقیقی
و خنده عبارت از تجلی رنگ می عبارت از پر تو وجود که منبسط شده بر اعیان ممکنات پیاله عبارت
از اعیان ثابت یعنی ساقی پر تو وجود خود بفضی مقدس بر با هیات ممکنات منبسط گردانیده و این نقشها
و شکلها با حس و جمال در غایت لطافت و کمال فریبده و لها و ربا بنده هانها و جالب عاشقان و سالک
مار فان در عالم ظاهر گشته در پیاله که و که اعیان ثابت است باید دانست که در ظهور تجلیات و در حالت
روسته و در چنانچه مطبخ فرید الدین عطار فرماید ۵ دو صفت سرزند ازین مستی ۶ بطرازم بصغیرم ظهار ۶

یا بکل اللسان شو و خاموش بی یا بطل اللسان کند گفتار بی او خردشان چو بلبلان بہار بی او خوششان چو طبلہ
عطار بی لیکہ طال اللسان ہلاک شود بی سر و ہدیہ و کم کند دستار بی آنکہ کل اللسان بود چہ شود بیست
بایستد بکنار بی کم نگر و وز گلاش نش بکیوی بی کم نگر دو ز خرقدہ اشش یکبار۔ بنا بران از حال کل اللسان
خبر میدہد۔ قولہ

یارب چه سحر کرد صراحی کہ خون چشم | بانغمہای قلقلش اندر گلو بست

یارب کلمہ تعجب کرد مفعول کرد صراحی و فاعل بہان ساقی کہ در بیت بالا گذشت صراحی وجود سالک
خون چشم شراب انگوری کنایت از عشق و محبت نغمہ آواز قلقل آواز ریختن شراب از صراحی و مراد
از نغمہ قلقل فصاحت و بلاغت معنی آنست کہ نمیدانم کہ آن محبوب حقیقی و یا عشق آن محبوب موجود
عاشق را چه نوع سحر کرد کہ با وجود چنین فصاحت و بلاغت و انواع زبان آوری چون بمرتبہ عرفان رسید
گنگ گشت و مجال گفتن اسرارش نماند باز بہین مضمون را بہار تے دیگر بیان آورده قولہ

مطرب چه نغمہ ساخت کہ در زمرة سماع | براہل وجد و حال در مایے ہو بست

مطرب کنایت از محبوب حقیقی و مرشد نغمہ ساخت تلقین کرد و بیان نمود اہل وجد عاشقان مایے ہو
اظہار اسرار عشق معنی آنست کہ آن محبوب من و یا مرشد من چہ تلقین نمودہ و ارشاد فرمود کہ و رعلقہ عشاقان
بر عشاقان در مایے ہو بستہ شد کہ سرے از اسرار دانستہ نمایند و چون در اظہار اسرار آہی خون و خطر بسیار
است بنا بران گوید قولہ

دانا چو دید بازی این چرخ حقہ باز | ہنگامہ در نوشت و در مایے ہو بست

معنی آنست کہ دانا کہ سالک کل اللسان است چون تماثلے سپہر شعبدہ باز را دریافت کہ ہر کیے را با یکدیگر
عنادے و عداوتے در میانست و مگر بخون یکدیگر بستہ لاچار مضمون من سکت سلمہ و من سکم بخجا
ہنگامہ قبیل و قال ہم در سچید و در بیان اسرار آہی بست و ہر سکوت بر درجک و ہن نہاد مبادا کہ نخنے
سرزند کہ عقل تاریک گرفتاران عالم ناسوت بگرداورد بچنگ بر خیزند و حکم تکفیر نمایند چون سالک
از بہار گذشت و حصول معرفت کہ شاہدہ ذاتی است نمود و آن مقام عجز نمودنت کہ لا اُحِیۃَ ثَلَاثَ
عَلَيْكَ اَنْتَ كَمَا اَنْتَ عَن نَفْسِكَ بنا بران گوید قولہ

گفتم کہ حسن چہرہ اور با صفت کنیم | اور وی خود نمود و گرفت گو بست

معنی آنت که قبل ازین اراده من متعلق ز این بود که خوبی چهره آن محبوب را در معرض بیان آورم و بدید
 و ثناے او پروازم اما آن محبوب شیرین کار بمشاهدات خود ما را از ما دور بود و در حیرت انداخت و در یک
 دهن را مقفل ساخت که دمی نتوانم زو چنانچه در گاستانست نقلست که یکی از صاحبان سرنجیب
 مراقبه فروروده و در بحر مکاشفه مستغرق شده چون ازان حالت باز آمد یکی از اصحاب بطریق انبساط
 گفت درین بوستان که تو بودی ما را چه تحفه کرامت آوردی گفت بخاطر و آشتیم که چون بدرخت گل برم
 دامنے پراز گل کنم و هدیه اصحاب ابرم چون بدرخت گل رسیدم بوی گل چنان مست کرد که دامنم از
 دست برفت **ع** گفتم که گلے بچینم از باغ **ع** گل دیدم دست شد بوی **ع** و چون حصول این دولت
 عظمی که مذکور شد بے عشق نمی شود بنا بران گوید قوله

حافظ هر آنکه عشق نورزید وصل خواست | احرام طوف کعبه دل بیوضو بست

معنی آنت که اے حافظ هر طالبی که حصول عشق نمود و در عشق پیدا نکرد و با اینهمه امید وصل که
 حصول معرفت است داشت مانند کسی است که از بیلے طوان کعبه احرام بیوضو بست اے کار لایف
 کرد و طبع خام پیش آورد - غزل

زان یار و لنوازم شکرست باشکایت | اگر نکته دان عشقی خوش بشنو ای حکایت

معنی آنت که مرا ازان یار و لنوازم خود که از ما اعراض نمود شکرست باشکایت و چون شکر و شکایت
 از امور متضاده اند و اجتماع اینها محال که **الضِدَّانِ لَا يَجْتَمِعَانِ** بنا بران گوید که اگر در بوستان عشق
 نکته دانی حاصل نموده این سخن را خوش بشنو یعنی بغور ادرس که شکایت از نیجبت که اعراض نمود و
 شکر از آن رو که ما را از عاشقان شمرده آنگاه این موافقات در پیش آورده چنانچه عاشق بمعشوق خود
 گفته **ع** از زبان تو حدیث نشنودم هرگز **ع** از تو شرمندگی چون نبودم هرگز **ع** معشوق بجواب گفت
ع تو نظر باز نه در نه تغافل نگهست **ع** تو سخن فهم نه در نه خموشی سخن است **ع** و چون کار معشوق مدام
 استغنا است بنا بران اظهار استغنائی محبوب و محرومی خود گوید قوله

بمزد بود و منت هر خدمتی که کردم | یارب مباد کس را مخدوم بیعیانیت

معنی آنت یعنی هر خدمتی و طاعتی که بدانتخاب نموده ام آن محبوب از جهت استغنائی ذاتی که دارد
 که **اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِيْنَ** هیچ ملتفت بان نشد و اعجاب اینچنین مخدوم بیعیانیت کس را مباد

آنچه ظاهر در شکایت از آن شکایت بلکه شکایت در شکایت است که در بیان معنی این کلمات میفرماید

مضمون مصرعہ ثانی اگرچہ ترک ادب است لیکن ازان مراد اظہار محرومی خود و استغناء محبوبت و نیز کلامی *وَجَوْنٌ بِمَا صَدَّرَ عَنْهُ* چون درین زمانہ قحط الرجال افتاده و از عاشقان کامل کسی نظر نمی آید بنا بران گوید قوله

زند ان تشنه لب را جامی نمید بد کس | گویا ولی شناسان رفتند زین ولایت

زند ان تشنه لب عاشقان جام فیض و توجہ از قبیل ذکر سبب و ارادہ سبب ولی شناسان ولی بموجب *الْوَلِيُّ يُعْرِفُ الْوَلِيَّ* یعنی تقاضاے جهان چنین رود او کہ هیچکس توجہ در حق عاشقان نمی نماید و بر او ایشان نمی رسند گویا عاشقان کامل از جهان ناپدید شدند و عاشق صادق را باید کہ هر چه از معشوق بدورد از جور و عدل و رحمت و لعنت احتمال نماید و دم نزند و بغیر رجوع نکند بنا بران گوید قوله

هر چند بروی آیم روز درت تمامم | جور از حبیب خوشتر کز مدعی حمایت

معنی آنست کہ اے محبوب من هر چند کہ مرار سواے جهان ساختی و بتشنیع خلق گرفتار کردی از سختی کہ مرا بعشق خود آشنا ساختی و هیچ بحال مانپر داغی باینهمه تن برضا و اوم و رجوع بهیچکس از زاهد و شیخ نمی آرم و بدو از ایشان نمیخواهم کہ جور محبوب خوشتر از حمایت مدعیان چرا کہ چونتو در حق ما اینچنین سم روا و شستی ما را هم بدان راضی باید بود کہ *اَلَا تَرَكَ الْاِدَادَةَ* بجز تورو بکہ آرم *هَمَّ* ہم پیش تو از دست تو میخواهم و او *وَجَوْنٌ* راه عشق پر از عن و بلیات است بنا بران گوید قوله

در زلف چون کندش ایدل هیچ کاجا | سر ما بریده بینی بحرم و بے خیانت

معنی آنست کہ در زلف سلسل کہ راه عشق است ایدل در میا کہ این راه است هر کہ دین درآمد بے تقصیری و بے گناهی اے سبھل تقصیر و سبھل گناہ سرش بباد می دهند و چون دنیا هر دم خود را بزیستہ و زیبے و گز بچشم عاشقان می نماید بنا بران گوید قوله

چشمت بغمزه مارا خون ریخت می پسند | جانان روان باشد خونریز را حمایت

چشم مراد عالم شہاوت کہ دنیا است غمزه رونق و زیبائی معنی آنست کہ اے محبوب من این دنیای فانی هر دم بزبانیست و آرایش در چشم می آید و موجب سدر راه ما میگردد و بدیخت خون مار نیخته و در غم و اندوه افکنده پس تو روا دار این ہستی جانمن خونریز سزاوار حمایت نیست می باید کہ زیبائی او را در نظر ما خوار و پریشان و محقر داری تا بدان ملتفت نگردیم و چون مراد عاشقان رسیدن بمعرفت آہی است و حصول آن بزہنایت آہی معلوم بنا بران گوید قوله

<p>اندر شب سیاهم گم گشت راه مقصود</p>	<p>از گوشه برون آئی ای کو کب هدایت</p>
<p>شب سیاه عالم کثرت و تفرقه و خودی و خود بینی است که کو کب هدایت محبوب معنی آنت است که اے محبوب من از راه مقصود که حصول وحدت است بسبب استیلائی عالم کثرت و تفرقه مانده ام پس از گوشه احتقاد بویونگناه ظهور بر آسے و از کثرت بوحثت و از تفرقه بجمعیت رہنمائی کن کہ بے این ره ب حصول مدعا مجال و نیز از کو کب هدایت مراد مرشد پس این خطاب بر شد باشد معنی ظاہر و چون راه عشق کہ کنایت از معرفت است سراسر حیرت است گوید قولہ</p>	
<p>در سہ طرف کہ رفتم جز حیرتم نیفزود</p>	<p>فریاد زین بیابان و در راه بے نہایت</p>
<p>معنی آنت کہ در راه عشق کہ معرفت الہی است ہر چند تنگ و دو نمودم و جدوجہد بکار بروم آخر الامر جز حیرتے حصول نشد فریاد ازین بیابان غمخوار کہ عشق است کہ جز غمخواری حصولے ندارد و فریاد ازین راہ بے نہایت کہ معرفت است کہ انقطاع عشق نامکن چنانچہ در بیت آئندہ میگوید قولہ</p>	
<p>این راہ را نہایت مشکل توان بریدن</p>	<p>اکش صد ہزار منزل نشست در بدایت</p>
<p>معنی آنت کہ این راہ ہے است مشکل الانقطاع چرا کہ صد ہزار منزل وقتے کہ طے نمایند گویند ہنوز اول قدم است از نہایت ہم گویند کہ بچسپس بمقام معرفت اورسد کہے بقدم اول جان وادو کہے بروم کہے بسیوم کہے بدر چون رفع درد عاشق بجز از مشاہدہ معشوق نمیتوان شد بنا بران گوید قولہ</p>	
<p>اے آفتاب خوبان میسوز و اندروم</p>	<p>ایکسا عتم بگنجان در سایہ سرایت</p>
<p>معنی آنت کہ اے محبوب من بسبب ہجران تو اندروز من نعلہ وار میسوزد اگر بوسل دامن نمیتوانی رسانید کہ از محال است کہ ہرگز طبع مدار وصال دوام را بہ آسے یکساعت در سہرے وصل خود بارودہ تارفع این غم و این اندوہ نمایم چون زہد و ورع پیش نیرود و بغیر از عشق دستگیری سالک نمیتواند کرد بنا بران گوید قولہ</p>	
<p>عشقت رسد بفریادگر خود لبان حافظ</p>	<p>قرآن ز بر بخوانی با چارودہ روایت</p>
<p>معنی آنت کہ اے طالب صادق اگر بالفرض ماتد حافظ قرآن را با چارودہ روایت یاد بخولنے لے حافظ مرتب باشی و در زہد و ورع کمال کردی این زہد و ورع ہیچ لب نہ یاد نخواہد رسید الا عشق میباید کہ ب حصول ساعی باشی و ازین زہد و ورع کیسو گردی غزل</p>	

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست | در حق ما هر چه گوید جایی هیچ اگر آه نیست

زاهد طائفه ایست که بنور ایمان و ایقان جمال آخرت مشاهده نمایند و دنیا را در صورت فیج بسا بران از دنیا روگردانند و طالب آخرت شوند و تخلف این طائفه از صوفیه آنست که زاهد بجز نفس خود و محبوب از حق چه بیشتر مقام حظ نفس است *فینا ما نشئنا فی الالف* و صوفی مشاهده جمال ازلی و محبت لم یزلی از هر دو کون آزاد و این را در متشبه اند طائفه باشند که هنوز رغبت ایشان بکلی از دنیا مصروف نشده باشد و خواهد که بکیارگی از رغبت گردانند ایشانرا متزهد گویند و این طائفه را متشبه محق بزاهد گویند پس صوفی از زاهد برتر باشد و یا آنکه از زاهد ظاهر پرست متشبه بسطل بزاهد باشد که طائفه متشبه دومی زاهد است و آن طائفه ایست که از برای قبول خلق ترک زینت دنیا کنند و خاطر از جمیع اسباب دنیوی باز گیرند و بدان طلب تحصیل جاه کنند در میان مردم و ممکن بود که بر بعضی حال ایشان متشبه شود و پندارند که از دنیا اعراض کلی کرده اند و ایشان خود بر ملک و مال و جاه خریدند اند که ترک دنیا *لذنب* این طائفه را امرایه خوانند معنی آنست که زاهد ظاهر پرست که جبهه و ستار را شعار خود ساخته و بصا و تسبیح پرداخته و بزهد ریائی که دام مشیخت است مشتغل و از صدمه ریا که عشق دلی با کیست و دزدی مشتغل هر چه از راه حسد و انکار گوید و تشنیع و ملامت پیش آید جلای لول خاطر شدن نیست که او بیچاره گرفتار دام بلا است از حال ما آگاه نیست پس قول نابینائی و ناواقفی اعتماد را نشاید و هم این زید روایت کرده که امام غزالی را در خواب دیدم که زنجیر در گردن خوگه کرده بود و او را میکشید گفتم این خوگه چیست گفت این احمد قاضی است که خدا مراب و مسلط کرده تا به بنیم که بچه سبب نزد او مستحق لعنت شده بودم پس چون عشق را به است که سالک آن بر دوست و دشمن یکسان باشد و برود و قبول کسی دل نه بندد و از جنای کسی مغموم نگردد تا بران گوید قوله

هر که خواهد گو بیا و هر چه گوید گو بگو | گیر و دار و حاجب در بان بدین گاه نیست

معنی آنست که هر که از دوست و دشمن و معرض و منکر اراده آمدن دارد گو بیا و هر که از رد و قبول و مدح و ذم و منع و عطا و دشنام و سلام می تواند گفتن گو بگو چرا که امر و نهی و حاجب و دربان بدینجا نیست اینچاره دوستبول و مدح و ذم و دوست و دشمن یکسانست نه از کسی رنجیدن

و نہ کسی راز نجائیدن بلکہ احتمال جفا کردن و وفا نمودن چنانچہ **س** وفا کنیم و جفا کشیم و خوش باشیم کہ در
 طریقت یا کافریت رنجیدن ؛ و چون احوال عاشق مدام بنوعی دیگر است گاہ قبض گاہ بسط گاہ تغییر
 گاہ تبدیل و جمعے اینجملہ را بگردش چرخ نسبت دارد و چون فی الحقیقت مراد اختیار سے نیست کہ
 بچارہ خود محکوم اوست و اختیار سے بدست نداد و گوید **قوله**

چلیست این سقفت بلند و ساوہ و بسیار **نفتش** | زین معانیج و انا در جهان آگاہ نیست

سقف بلند آسمان ساوہ باعتبار آنکہ جملہ ستارگان در آسمان مہتمم و این خود نقشے ندارد و بسیار **نفتش**
 باعتبار نمود ستارگان کہ درین ست و یا باعتبار حوادث یعنی این چرخ بیدار چسبست کہ جملہ خیر و شر و نیک
 و بد و بیخ و گنج منسوب باوست و چون بنظر حقیقت دیدہ میشود این بچارہ محکوم امر اوست شب و روز در
 گردش است اگر اختیارش بدست او بودی از چہ سرگردان شدی و چون بمعرفت آن ہر کسے را راہ نیست
 کہ اینچہ و نسبت باو چہ اہم میگوید کہ ازین بگذر کہ این معماے است کہ بچکس را بفہم اورا ہ نیست
 و چون این خیر و شر در نظر سالک تا آن زمان ست کہ گرفتار عالم ناسوت است و پردہ کثرت از نظر
 او برنخاستہ و چون عالم وحدہ رونمود جملہ خیر و شر کیسا نیست بنا بران گوید **قوله**

در طریقت ہر چہ پیش سالک بد خیر اوست | بر صراط مستقیم ایدل کسے گمراہ نیست

معنی آنت کہ چون سالک از عالم ناسوت رسیدہ بہ عالم وحدت و معرفت رسید و حقیقت ہشیار بر و کشوف شد
 در انوقت ہر چہ کہ کشوف شود بدان عمل نماید خیر اوست و گمراہ اورا نمیتوان گفت چہ کہ روز بر صراط مستقیم کہ عالم وحدت
 و معرفت است رسید انجا کسے گمراہ نیست چہ خیر و شر در انجا گذرند ارد چہ خدا تعالی فرمودہ وقتے کہ در عالم بران
 بودم کہ کنت لکن انا محفیفا پس خواستم کہ بعرض ظہور آرم کہ فاحببت ان اشرف پس بظاہر تجلی
 کرد بر جمیع ہشیار موجودہ و در علم ہم بوجد خارجی موجود گشتند و از علم یقین پیوستند فخلق الخلق
 اشرف پس ہر چہ اضافت اطلاق اسم وجود بر تو ان کرد چون موجود نیست و حقیقت وجود اوست
 لیس فی الدائر عتیر فاذا تاسر و جملہ وجودات موجودات محاذیہ و بحکم ربوبیت جملہ در
 تحت و تصرف اسم رب جملہ بر صراط مستقیم و قامن دایمہ الا هو اخلا بنا صیتہا میخزان و
 این سر شریف میدان اگر در ہر فرہ تجسانہ و بہر مونسے حاجی و کسب و عاقل و دیوانہ جملہ موجود
 مہربان باشند و در راہ تربیت مہربان باشند کیے اسم الہادی دیگرے مظہری اسم اصل

و این اسماء متقابل در قضا و اسماء متعالیه جمله در تحت حیطه الله و الله و ال بر وجود واحدیه یگانه در ذات
 و یکجا در صفات در هر گاه که از حضرت واحدیت خود تجلی گردد از اسم الهادی ظاهر شود و هر چه ظاهر
 او باشد صورت او نماید مومن و مصلحت و عارفی و اگر تجلی بر ظاهر اسم افضل ظاهر شود چه صورت نماید
 صورت کبر و فاستی و هر گاه که قطع نظر کنی از منظر و بنظر عارفان در ان منظر ناظر گردی و نظرت بیج
 ضلالت نماند چرا که رب صراط المستقیم است و جمله در تربیت اوست و شکل اے سالک طریقت فیوضات
 الهیه را طوق مختلف است و متعدد گاه به فتح الباب از محنت میشود گاه به از راحت و محنت و تشنگی
 نباید عینے ان تکره هو الشیئا و هو خیر لکم قوله در طریقت هر چه پیش سالک آید
 سازد در تشنگی و سوز در خامی تا خامی دارد در جوش است به تشنگی که رسد خاموش است بلائی که
 در و مشاهده میله کند عطا است و اینچنین بلا سرا سر عطا نصیب اولیا و اول سالک را
 باید که از قبض و بسط و ریج و راحت مذذب نشود و بر جاوه صراط مستقیم فاستقیم کما امرت
 مستقیم باش و قبض را بسبب بسط و اند و بر بسط مغرور نگردد که منازل نامنتهی بے منتهی است و
 غولان بیابان گسارهی در راه فزون از حد احصا و ذریات شیطان لا تعدوا تحصی و لا تدعوا خطوا
 الشیطان انک لکم عدو مبین و یوم تبیة الشراشر را پیش نظر دارد و ذخیره حسنت را
 از مزج دنیا برانے اعتبار دارد و فرصت را غنیمت شمارد و اتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس شیئا
 و لا یقبل منها شفاعة و لا یؤخذ منها عدل و لا هم ینصرون و چون کار معشوق در ام ستمنا
 است بنابران گوید قوله

صاحب دیوان ما گویند اند حساب	کاندرین طغرا نشان حسبه لله نیست
صاحب دیوان محبوب اندرین طغرا اشاره بعشقبازی حسبه لله شفقت و هر بانی معنی آنست که محبوب اگر با حساب بنیداند که در دیوان عشق و معشوقی با شقان انفسات نیکند و هر بانی نمیناید و حال آنکه اصل حساب و صاحب دیوان را در سیم است که بر عایت خاطر رعایا و برابا چیزے از حساب فرو گذاشت نمایند و حسبه الله و شانه لقلوبهم چنین کنند و چون در حکم عشق احتمال جور و جفا و دم بچون و چه از زدن است بنابران گوید قوله	
اینچه استغناست یارب و نیچه ناد حکمت است	کاینهمه زخم نهانست و مجال آه نیست

معنی آنست که و اعجاب نماید آنم که چندین استغنا که هیچ نوع التفات بحال عاشقان نیست چیست
 و آنچه نا ور حکمت است که با اینهمه زخم پای و درد و مبدم بحال دم زون نداده چون درد و بیت
 با تقدم شکایت محبوب و بیان جور و جفا که او نمود چون زشت ترین عاشقان آنست که از معشوق شکوه
 و شکایت کند بنابراین گوید قوله

هر چه هست از قامت ناسازگار اندام است | ورنه لشرف تو بر باله کس کو تا هست

بسی اندام بی زیب و موزون چه اندام در لغت بمعنی زیبایی و آراستگی است شیخ سعدی گفته است هر چه
 با قامت زیبا که هست پیش اندام تو هیچ اندام نیست به معنی آنست که از جانب مبدای هیچ خصلت نیست
 چه لطف او عام است به برین خوان یغما چه دشمن چه دوست به و این تفاوت زیادتی نقصان و محرومی
 و محرومی و کفر و اسلام و خیر و شر که مابین رویداده است بنابر استعداد است چنانچه شیرک را از دیدن آفتاب
 پس اضافت نقصان و ملامت بخود مانند میگردد و نه بدوست کما قال سعدی و اظلمهم الله و لکن كانوا انفسهم
 یظلمون فلا تلومونی و لوموا انفسکم چون توجه مرشد بدام شامل حال مستر شد است بنابراین گوید قوله

بندۀ پیر خراباتم که لطفش دالم است | ورنه لطف شیخ و زاہد گاه هست و گاه نیست

معنی آنست که من از جان دول غلام و بندۀ پیر خراباتم که مرشد کمال است هستم چرا که لطف او دالم
 شامل حال مستر شد است و الا لطف شیخ و زاہد که کنایت از نصیحت و ترغیب ایشانست گاه هست گاه
 نیست گاه موثر گاه نه چون عاشق کمال آنست که از ترسانیدن و بیم دادن معرضان و مسکران
 باز نماند و نظر بر لطف و رحمت معشوق داشته بکار خود سرگرم و ساعی باشد بنابراین گوید قوله

تا چه بازی رخ نماید بیدتے خواہیم رانند | عرصہ شطرنج زندان به مجال شاه نیست

معنی آنست که بیدتے وجود خود را در جلا نگاه عشق خواهیم دو انید به بنیم تا چه معالیه رود بد و از منع و ترسانیدن
 کسی باز نخواہیم شد که عرصہ شطرنج زندان را یعنی عشق عاشقان صادق را مجال آن نیست که
 کسی شده و چون براه عاشق در آمدن کار بیکر نگاشت بنابراین گوید قوله

بر در میخانه رفتن کار بیکر نگان بود | خود فروشان را بکوی میفروشان نیست

معنی آنست که بر در میخانه عشق رفتن و طلب او نمودن کار بیکر نگاشت یعنی از خودی و خود بینی گذشته
 و از نفاق دریا مبراشده و بعالم نیستی و عدم بیکر نگ کردید و خود پستان و خود بنیان ریائی را بکوی

می فروشان که عشق است راه نیست و چون اظهار کرامات و دعوی خود بینی نمودن لازمۀ عاشق کامل نیست
که هر که اواز کشف خود گوید سخن به کشف او را کشف کن بر سر بزین بنا بران گوید قوله

حافظ ابرصد نشیند عالی همیت | عاشق در و کس اندر بند مال جاهیت

معنی آنست که حافظ اگر بر صد مشیخت نمی نشیند و اظهار تلقین و دعوی کشف و کرامت نمیکند و سیل
نقصان ادنیست بلکه محض عالی همیتی اوست که عاشق در و کس است و عاشق در و کس در پی حصول
مال و جاه که مشیخت است نیست غزل

سر ارادت ما و آستان حضرت دوست | که هر چه بر سر ما میرود ارادت اوست

معنی بیت ظاهر است اما مستلزم مضمون سبحان من لا یجری فی ملکة الا من یشاء پس عاشق
را باید که هر چه از دوست رسد از رو قبول و مدح و ذم و عطا و قبض و بسط و رضا دهد و دم زند که کمال
عاشق در تقویض و تسلیم است اگر صاحب تسلیم را مثل ابلیس طوق لعنت در گردن افکنند و کوچ بکوچه
بگردانند باید که چنان از معشوق خود راضی بود که مومن از ایمان خود بآید و آنست که محبوب حقیقی را تشبیه
بیا و مهر داده اند اما چون او از اینها منزه است میگوید قوله

تظیر دوست ندیدیم گر چه از ماه و مهر | نهادم آینهها در مقابل رخ دوست

معنی آنست که بیان آن محبوب از تشبیه و تمثیل مبرا و معرا اما کسی را که تشنگی عقل غالب آمده و اثر
خایه فرط طلب چشم عقل او را تیره کرده و همچنین کس چه کند که دوست را به تشبیه و تمثیل ذکر نکند چون بر زبان
عاشق از تخریر و تقریر میراست بنا بران گوید قوله

صبا ز حال دل ریش ما چه شرح دهد | که چون رنج ورق غنچههای تو بر توست

معنی آنست صبا که کتابت از و اعظ و لائم است پریشان کتده دل عاشقان است از حال دل
ریش ما گرفتار بجران چه در معرض بیان توان آورد که حال دل ما بدین خایت رسیده که مانند
شکنج برگ غنچه تبه است یعنی بیرون از احاطه تقریر و چون عاشقی را نیست هر که درین در آمد گرفتار
بلیات شد بنا بران گوید قوله

نه من سبوکش این دیر زند سوزم لبس | بسا سرے که درین کارخانه سنگ سبوست

سبوکش محنت کشنده دیر زند سوز عشق که سوزنده عاشقان است سنگ سبوستگی که سبوبران

دارند معنی آنست که تنها من گرفتار بلیات عشق و اسیر حوادث محتم و بس بلکه هزاران هزار درین کارخانه عشق سنگ سیو شده اند که گرفتار غموم و هموم و چون هر چه عاشقان راست بلفظ اوست بنابران گوید قوله

مگر تو شانه زد می زلف عنبر افشان را | که با و فالیه سالیست خاک عنبر پوست

معنی آنست که اے محبوب من آن زلف عنبر افشان را که کنایت از وجود است باعتبار سائر روی حقیقت چنانچه جای درگفتار تو خود حجاب خودی حافظ از میان بر خیزد تحقیق تو بشانه لطف و فضل خود آراسته گردانیده و اینهمه نتیجه اوست که با و انقاس مابوسه فالیه عشق حاصل نموده و خاک وجود مابوسه عنبر معرفت بدست آورده و چون جملگی محبوبان و مشکویان خاک را محبوب حقیقی اند بنابران گوید قوله

نثار روی تو هر برگ گل که در چین است | فدای تو هر سروین که بر لب جوست

برگ گل محبوب چین دنیا سروین محبوب لب جو دنیا و تو در هر دو مصرع ضمیر محبوب است معنی آنست که هر گل روی که در چین دنیا رویش گفتگی آورده نثار روی تو است و هر سروی که در سروستان جهانست فدای تو است که فی الحقیقت معدومان اند و حسن و جمال شان عارضی است و چون کار عاشق بدام تفاوت نیک بحصول مراد است بنابران گوید قوله

ریخ تو در دم آمد مراد خواهم یافت | چرا که حال نکو در قفای قال نکوست

معنی آنست که ای محبوب من در عالم تصور و تفکر که در حصول مرادات می نمودم که خیال ریخ تو در آئینه دل من لایق نمود پس ما را یقین و معلوم گردید که بهر چه حاصل نیست فرود خواهیم گردید بجهت آنکه قال نیک در نیست و چون وصف معشوق لایقناهی است بنابران گوید قوله

زبان ناطقه در وصف شوق تو لالست | چه جای کلک بریده زبان بیهوده گوست

معنی آنست که زبان ناطقه که کنایه از رسول صلی الله علیه و آله است در احصای وصف شوق تو لنگ گردید که لا اخصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک پس چه پارگی کلک بریده زبان بیهوده گوید ماست که دم بدم و ثنائی تو زند و چون عشق از نصیبه ازلی است گوید قوله

نه این مان دل حافظ بر آتش هوس است | که واغدا را زل بچو لاله خود دروست

آتش هوس عشق را و بجهت محسوس آنست که دل حافظ که سوخته آتش عشق است نه این زمانیه

ایست بلکه موسوم بداع عشق همچو لاله خود رو از ازل است والله اعلم غزل

ساقی بیا که یار ز رخ پرده برگرفت | کار چراغ خلوتیان باز در گرفت

ساقی کنایه از مرشد است پرده برگرفتن دور نقاب و ظهور نمودنت قوله

آن شمع سر گرفته و گر چهره بر فروخت | وان پیر سا نخورده جوانی ز سر گرفت

شمع سر گرفته تجلی رود در نقاب پیر سا نخورده دل آفسوده معنی آنست که او مرشد بیا که باز یار ما از پرده حجاب بر منصفه ظهور برآمد و کار چراغ خلوتیان که کنایه از تجلی است باز بر او در رونق گری روشن گردید و آن مشاهدات تجلیات که چند روز در نقاب شده بود باز خود را آشکارا ساخت و این پیر سا نخورده که کنایه از دل بریان و آفسوده است که بسبب هجران فسر و گلی حاصل نموده بود از سر نو زادگی و جوانی یافت و باز پیر سا نخورده عشق که در حالت قبض نامش مسدود یعنی عشق از سر جوان گردیده چون در عشق و محبت تقوی دور ع را دخل و گنجایش نیست بنابراین گوید قوله

آن عشوه داد عشق که تقوی زره گرفت | وان لطف کرد دوست که دشمن چندی گرفت

معنی آنست که عشق بنوعی واله و فریفته خود گردانیده و غالب شد که تقوی از میان رخت یکسو نهاد و لطف دوست بنوعی دامنگیر وقت ما گردید که دشمن ما که منکر است خدر گرفت و زبان از تشنجه و طامت بر بستند و چون رفع غم و هجران بجز وصل محبوب نمیتوان کرد بنابراین گوید قوله

بار غمی که خاطر ما خسته کرده بود | عیسی دمی خدا بفرستاد و برگرفت

معنی آنست که بار غم هجران آن یار پری پیکر که خاطر ما خسته کرده بود باز آن محبوب از روی لطف و مرحمت عیسی دمی که کنایه از مرشد است و نیز مشاهدات تجلیات بر ما رونمود تا بسبب آن این محنت براحت مبدل گردید و چون غرور و تکبر شر الخصال من النساء و الرجال است بنابراین گوید قوله

ز بهار زین عبارت شیرین و دلفریب | گویی که پسته تو سخن در شکر گرفت

معنی آنست که خطاب از محبوب است یعنی اے طالب صادق بسبب این شیرین زبانی و فصیح گویی و بلاغت عبارت ز بهار گویی که پسته دهن با سخن در شکر گرفت یعنی بدین شیرین زبانی غره نگردی و گویی که شیرین سختم و سخنان شیرین بمرض بیان آرم که اینهمه از لطف این جانب است چون در چشم عاشق ظهور محبوبان مجاز تا آن زمان است که آفتاب حقیقت طالع نشده بنابراین گوید قوله

احتمالاً

هر حوروش که برمه و خورشید میفرودخت	چون تو در آمدی پے کار و گر گرفت
معنی آنتست که اے محبوب من هر حوروش که عبارت از محبوب مجاز و یا تجلیات آثار ری و اسمانی و صفاتی که برمه و خورشید میگرد و مارا بدان جهت بخود ملتفت میساخت اینهمه تا آن وقت بود که ظهور ذات خود نکرده بودی و چون تجسسه ذاتی خود کردی آنها پے کار و گرفت از پیش چشم چون انجم از پر تو شعاع ناپدید شد و چون سلطان عزت علم در کشید جهان سرسبز و عدم در کشید و چون هیچ جای از غلغله عشق خالی نخواهی دید بنا بران گوید قوله	
زین قصه هفت گنبد افلاک پرصد است	کوته نظر نگر که سخن مختصر گرفت
معنی آنتست که از قصه عشق هفت گنبد افلاک پر غلغله است کوته نظری مانگر که سخن مختصر کردم و مختصر بر هفت گنبد کشته هفت گنبد چه بلکه هر چه در تحت کن آمده است چه از انش و جن و ملائکه و پری و کوه و طغر و سما و ارض و کرسی و عرش و لوح و قلم و غیره از غلغله عشق خالی نیست چون کلام حافظ مقبول در گاه از روی دهان آتی است و اینهمه از لطف اوست بنا بران از راه تعجب خطاب بخود کند و گوید قوله	
حافظ تو این دعا که آموختی که یار	تعوذ کرد و شعر ترا و بزر گرفت
و عاخن معنی آنتست که اے حافظ تو چنین سخن و لیدیر و بنظیر از که آموختی بجای که بار شعر ترا بزر گرفت چون تعوذ بخود معزز داشت یعنی مقبول لطف آتی گردید غزل	
ساقیا آمدن عید مبارک باوت	وان مواعید که کردی موافق باوت
ساقی محبوب حقیقی و نیز مرشد یعنی اے محبوب من و اے مرشد من آمدن عید که آوان مشاهدات تجلیات مبارک باوت و آن وعدا که بمانودی فراموش مباد بلکه باید که بموجب الکبریا اذ اوعدا و قابوفاے آن کوش چون کار معشوق تمام مستقنا است بنا بران گوید قوله	
در شکفتن که درین مدت ایام فراق	بر گرفتیم ز حریفان دل و دل میداوت
معنی آنتست که اے محبوب من و اے مرشد من درین عجب که درین ایام هجران و جدائی که از عاشقان دل بر گرفتیم و بدل سوختی و تیغ بیدا و اے آن نهر داختی و لت بدین رضا میداد چون مراد عاشق بدیده معشوق است گوید قوله	
بر سپان بندی دختر ز گو بد راے	که دم بهت ما کرد ز بند آزاداوت

برسان مخاطب مرشد است و آن در بیت بالا است و مفعول محذوف و آن معشوق و گو خطاب معشوق
 و خمر رز شراب انگوری مراد عشق و محبت یعنی اے مرشد بندگی عشق و محبت ما بان محبوب برسان و گو
 که چندین ناز و اعراض تا که از کاشانه اختصار منصفه اظهار جلوه نما که دم بهت ترا از اختفا آناوه کرده یعنی
 کمال عشق و محبت ما اقتضا همین نمود که خود را از مکان اختایرون آری و چون همیشه محبوب شادی عاشقان
 معلوم بنا بران گوید قوله

شادی مجلسیان در قدم و مقدم تست | جاس غم با دهر آن دل که نخواهد شادوت

مخاطب محبوب که در بیت بالا گذشت و نیز مرشد آنگاه و این بیت به بیت بالا قطع بند است یعنی آن چه
 به بیت بالا ذکر شد بگو بعد از اینهم بگو معنی آنست که اے محبوب من شادی عاشقان و فرحت دلدادگان
 موقوف بقدم و پیش آمدن تست و پس و هر دل که طالب و خواهان جلوه تو نباشد پس هر آینه آندل
 بنغم هجران و جدائی گرفتار و چون در عشق عاشق کامل نقصان و تغیر راه نمی یابد بنا بران گوید قوله

شکر از رو که ازین با و خزان رخنه نیافت | بوستان سمن و سرو و گل و شمشادوت

سرو و گل و شمشاد کنایه از عاشقان که بعضی از ان در عشق در مقام محبوبیت اند و بعضی در مقام محبت اند
 یعنی شکر مرده را که ازین با و خزان هجران و جدائی در بوستان دل طالبان و عاشقان رخنه
 روندا و تغیر و تبدل و کاپش و زوالی در عشق شان و نقص رونمود و چون بوصول رسیدن دولت
 عظمی است بنا بران از چشم زخم پناه می جوید و می گوید قوله

چشم بد و در کزان تقرقه خوش باز آورد | طالع نامور و دولت مادر زادت

تا خطاب بخود است معنی آنست که اے سالک عاشق طالع سعید و دولت مادر نا و تو ترا از ان تقرقه هجران
 و جدائی خوش باز آورد و کجبت وصل رسانید پس چشم حاسدان ازین دور باد و چون عشق بهترین شغلها
 و باعث حصول حق است بنا بران گوید قوله

حافظ از دست ده صحبت این کشتی نوح | ورنه طوفان حوادث بر و بنیادوت

کشتی نوح کنایه از پایه معنی آنست که اے حافظ تا توانی صحبت این کشتی نوح که عشق است از دست
 مرد یعنی بے عشق مباش و در پی حصول او شو و گر نه طوفان حوادث روزی بنیاد ترا بر باد و سینه است
 پس مباد که ازین سعادت عظمی محروم مانی نغزل

ساقی بسیار باو ده که ماه صیام رفت | دروہ قدح کہ موسم ناموس نام رفت

معنی آنت کہ اے مرشد دیا اے وعدہ ایزدی باوہ عشق و محبت بہا ازانی فرما کہ ماہ صیام کہ کنایہ از زمان زہد و پارسائی است رفت و ایام بہار کہ آوان ظہور عشقت رویدادہ پس قدح باوہ محبت عطا فرما و ایچ اندیشہ مدار کہ موسم نام و ننگ کہ ایام عظمت و وفا و خود بینی است مرتفع شدہ و چون از عشق بہترین شغل نیست بنا بران گوید قولہ

وقت عزیز رفتہ بیاتاقصنا کنیم | عمرے کہ در حضور صراحی و جام رفت

صراحی و جام شراب ذکر سبب دارا و سبب مراد عشق یعنی اے وعدہ ایزدی بیا و ہدم ما باش و مونس شو تا وقت عزیز کہ کنایہ از جوانی است بطلالت رفتہ و عمرے کہ بحصول عشق و محبت از دست دادہ قضائے آن کنیم و تلافی آن نمایم و چون از توبہ کہ لوازم زہد است کشودی نمیشود بنا بران گوید قولہ

در تاب توبہ چند تو ان سوخت ہچو عود | مے وہ کہ عمر در سر سودا و خام رفت

معنی آنت کہ اے وعدہ ایزدی تاکہ در آتش توبہ کہ لوازم زہد است ہچو عود بسوزم کہ ازین کاسے پیش نمیرود و مے محبت بموجب دستہم رہیم شہر ابا ظہور اعطائما کہ عمر عزیز خود را در خیال سوداے خام کہ حصول وصال زہد و پارسائی است از دست و اوم و ایچ بکوسے مقصود رہ نہروم و چون رہ بکوسے وصال ہیتر نیست تاکہ محو مطلق نگردد بنا بران گوید قولہ

مستم کن آہنچنان کہ نہ انخم ز بخودی | در عرصہ خیال کہ آمد کہ ام رفت

معنی آنت کہ اے وعدہ ایزدی باوہ محبت عطا نما و از ان مرا چنان سرمست کن کہ از غایت بخودی چند ان خبر ندارم کہ در خیال کہ ام کس آمد و کہ ام کس رفت یعنی محو مطلق گردان و چون عاشق مدام طالب فیض دوست است بنا بران گوید قولہ

بر بوسے آنکہ جرعه جامے بہا رسد | در مصطبہ و عای تو بہر صبح و شام رفت

معنی آنت کہ اے وعدہ ایزدی مدام در مصطبہ کہ کنایہ از مقام خلوتت و یا عشقت بدعا گوئی تو اشتغال داشتہ ام بہین امید کہ جرعه فیض و کرمت از تو رسد و چون عشق معشوق باعث حیات عاشق است بنا بران گوید قولہ

دل را کہ مردہ بود حیاتے بجان رسید | تا بوسے از نسیم پیش و در شام رفت

معنی آنست که دل را که بسبب زهد و تقوی افسرده و پژمرده بود حیاتی حصول شد از آن وقت که بوحر
از نسیم پیش که کنایه از محبت اوست در شام ماراہ یافتند و چون ز اوراہ عاشق عجز و مسکینی است ز غرور
و خود بینی بنا بران گوید قوله

زاهد غرور و داشت سلامت نبرد راه | رند از ره نیاز بدار السلام رفت

معنی آنست که زاهد بسبب غرور که شر انحصال من النساء والرجال است ره بسلامت بدوست نبرد
و بدایغ بجران بستلانا ندو عاشق از راه عجز و مسکینی بدار السلام وصال که اِنَّ لِلّٰهِ جَنَّةً لَّيْسَ فِيهَا حُمْرٌ
وَاَكْلًا قَصُورٌ يَّتَجَبَّهٗ رَبُّهَا صَاحِحًا رَسِيْدًا و نیز زاهد که کنایه از شیطان که ریاضات شاقه کرده بسبب غرور
که اَنَا خَلِقٌ مِّنْهُ مَخْلُقَتَيْنِ مِنْ نَّارٍ و خَلَقْتَهُ مِنْ طِيْنٍ راه بسلامت نبرد آخر الامر بدایغ لغتی الی یوم الدین
موسوم شد و رند که کنایه از آدم است از راه نیاز که رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا مَمْنُوْرًا بِدَارِ السَّلَامِ اصْطَفَا بِرُوْد
که شَرُّ اَصْطَفَا و چون عاشق مدام بعشق مستغرق است بنا بران گوید قوله

زاهد تو دوان و خلوت و تنهایی و بلا | عشاق را حواله بعیش مدام رفت

معنی آنست که اے زاهد تو و تنهایی و رنج و الم و زهد و رنج که نصیب تو همین است و اما را حواله بعشق
که عیش مدام است رفته یعنی نصیب ما همین گردیده و چون هر دلی که قلب و ناسره بود بجز از کون عشق
رولجے نیاید بنا بران گوید قوله

نقدولی که بود مرا صرف باوه شد | قلب سیاه بود از آن بر حرام رفت

نقدول اضافه باینه باوه عشق مجاز قلب سیاه نقد ناسره حرام کنایه از عشق و محبت است معنی
آنست که دل من در بازار شریعت رواج نیافت آخر الامر بازار عشق شتافت آنجا رواج یافت آنکے
چرا رواجے بنا بد که نقد قلب بود خود و حرام رفت چون فخر الدین عراقی **۵** بطوان کعبه رفته مجرم رہم ندانند
که درون درچه کردی که درون خانه آئی و درویر میزوم من ز درون ندا بر آمد که در آور آعرانی که ز خاصگان
مانی سوال اگر از شراب محبت مراد داشته پس حرام بچہ معنی جواب آنکه تا محبت حق آمیخته محبت غیر
است در نظرات خواران حرام که قَلْبُ الْمُؤْمِنِ حَرَامٌ لِلّٰهِ وَ حَرَامٌ عَلٰی حَرَمِ اللّٰهِ اَنْ يَّلْبَسَ فِيْهِ
عَبْرُ اللّٰهِ و نیز مراد عشق مجاز حرام از آن رو که پرده حقیقت است و حلال از آن رو که قنطره حقیقت
است و چون نصیحت بباشن سو بسے نمے بخشد بنا بران گوید قوله

نیاز